

onlangs christen geworden Da Costa eveneens op deze lijn zit en daarover felle, zelfs anti-semitische verwijten krijgt (zie het citaat betreffende Da Costa in M. E. Kluit, *Het Protestantse Réveil in Nederland en daarbuiten*, Amsterdam 1970, op blz. 150 onderaan en 151 bovenaan). Vanuit verschillend uitgangspunt zijn beiden, die later zozeer zullen samenwerken, reeds van hetzelfde gevoelen. Nog in 1855 is Da Costa zeer beducht voor het "proselytisme van de Grieksche Kerk" en wenst "noch de Grieksche, noch de Roomsch-catholieke verdraagzaamheid of orthodoxie" (cf. *Brieven van Da Costa* II, 308; 324 - 337; III, 223). Groen oordeelt in die jaren wat milder over de Grieken. Stahl wordt geprezen, omdat hij "weigerde dienstbaar te zijn aan de bevestiging van het Turksche slavenjuk over belijders van het Evangelie" (*Ter nagedachtenis van Stahl*, 18).

- e. Uit de laatste alinea van het opstel blijkt dat Groens visie nog geenszins uitgebalanceerd is, hij komt met zichzelf in tegenspraak. Dit pleit allerm minst tégen hem; het is menselijk. Machines maken geen fouten, maar evenmin geschiedenis. Zelf heeft Groen later de geschiedenis ook steeds willen schrijven als een geschiedenis van mensen. R. Fruin heeft in zijn toespraak in de jaarvergadering van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, na Groens overlijden, gesproken over diens *Archives de la Maison d'Orange Nassau* en toen opgemerkt dat Groen wilde "de volle waarheid, zonder eenige terughouding - en hij liet zich daarvan door geen bedenking terughouden hij hield zich verzekerd, dat een waarlijk groot en goed man er slechts bij kan winnen, indien hij uit het halfdonker der legendaire historie in het volle licht der gewaarborgde geschiedenis treedt".

Heeft Groen daarom wellicht ook vrijwel alles wat betrekking had op hemzelf voor het nageslacht bewaard?

P. L. Schram.